

XIX. YÜZYILIN ORTALARINDA AFYONKARAHİSAR KAZÂSÎ'NİN SOSYO-EKONOMİK YAPISI (1840-1850)

Gürsoy ŞAHİN*

ÖZET

Osmanlı Devleti'nde modernleşme süreci XVIII. y.y.'dan itibaren başlamıştır. Bu bağlamda 1839 senesinde ilan edilen "Tanzimat Fermanı" Osmanlı Devleti'nde önemli bir medeniyet tercihi kabul edilebilir. Bu çalışmada, adı geçen fermanın Afyonkarahisar' da halkın sosyal ve ekonomik yapısını ne kadar etkilediği yada etkilemediği sorusunun cevabı aranmıştır. Tanzimat Fermanı'nın ilk yıllarında Afyonkarahisar'da aile yapısında ve halkın sosyo-ekonomik hayatında çok fazla değişiklik görülmemektedir. Ticarî faaliyetlerde ise gayrimüslim unsurların Türk tüccarlarına göre daha aktif oldukları anlaşılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Tanzimat Fermanı, Afyonkarahisar, Sosyo-Ekonomik Yapı

ABSTRACT

Modernization process of Ottoman State has started since XVIII. Century. In this context, the Tanzimat Fermanı declared in 1839 is considered as an important preference of civilization in Ottoman State. In this study, we examined the question how this ferman affected or didn't affect the social and economic structure of the people in Afyonkarahisar. In the early years of Tanzimat Fermanı, It hasn't seen any changes in the family structure and also in the social-economic life of the people. As regards trade activities, it was understood that non-muslim elements were more active than the Turkish merchants.

Key words: Tanzimat Fermanı, Afyonkarahisar, Socio-economic structure.

Osmanlı Devleti'nde XVII. yüzyıldan itibaren Avrupa karşısında görülen gerileme üzerine kötü gidişin düzeltilmesi için çareler aranmıştır. Ancak bu çerçevede yapılanlar kötü gidişi önlemeye yetmemiş, zamanla sosyal ve siyasi hayatta da yeni düzenlemelere ihtiyaç duyulmuştur. Osmanlı Devleti'nde halkın iyiliği ve olağanüstü bir durumu karşılamak için, din

* Uzman, Afyon Kocatepe Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü.

kurallarının yanında bir takım yeni düzenlemeler yapılması işi¹, Sultanların eskiden beri başvurdukları bir uygulamadan başka bir şey değildir.

Bu hareketlerden biri olan Tanzimat'ın² gayesi yalnız din ve devlet değil, “mülk ve milleti ihya” idi³. Tanzimat'ın, “Osmanlı'yı siyasi olarak kurtardığı ancak sosyal yapısını, kendi öz gerçeklerine göre değil, sanayi üretimi çok artan Avrupa için bir pazar olabilecek şekle sokan çabaları başlattığını” söyleyebiliriz⁴.

Tanzimat Fermanı, Osmanlı Devleti içinde geniş ölçüde hareketlere yol açmış, geleneksel sosyal yapıda derin sarsıntılar meydana getirmiştir⁵. Çalışmamızda Tanzimat'ın, Afyonkarahisar halkının sosyo-ekonomik yapısına etkileri üzerinde durulmuştur. Ayrıca konuyla ilgili olarak mahalli mahkemelerde yapılan her türlü işlemlerin suretlerinin yer aldığı kadı

¹ Ömer Lütfi Barkan, *XV ve XVI inci Asırlarda Osmanlı İmparatorluğunda Zirai Ekonominin Hukukî Ve Malî Esasları (Kanunlar)*, C. I, İ.Ü.E.F. Türkiyat Enst. yay., İstanbul 1943, s. XIII- XIV; Ö. L. Barkan, “Türk Hukuk Tarihine Giriş (VI)”, *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, S. 20, (Ekim 1986), s. 55; H. İnalçık, bu düzenlemelerin şer'î hükümleri bozma yahut tamamlama olmadığı, halkın iyiliği için devletin pratik gayelerle giriştiği bir düzenleme olduğunu ifade etmektedir. Geniş bilgi için bkz. Halil İnalçık, *Osmanlı İmparatorluğu (Toplum ve Ekonomi)*, Eren yay., İstanbul 1993, s. 350-356.

² Osmanlı reform hareketleri içinde temel hakları ilk kez sağlayan, ancak devletin yapısında bir değişiklik getirmeyen bir uygulama şeklinde tarif edilmiştir. Bkz. Oral Sander, *Siyasi Tarih İlkçağlardan 1918'e*, İmge yay., Ankara 1998, s. 272.; yada Avrupa'dan esinlenen program çerçevesinde yapılmış bir islahat programı, Osmanlı Devleti'ne Avrupa'ı bir yönetim biçimi verilmesi çabası, zorunlu bir kültür değişmesi gibi tanımları yapılmıştır. Bkz. Yaşar Yücel, Ali Sevim, *Türkiye Tarihi*, C. IV, TTK yay., Ankara 1991, s. 237-238; Bazı çevreler ise, Tanzimatçıları gayrimüslimler lehine Türk-Müslüman hakimiyetini kundaklamakla suçlamışlardır. Ulema ise Tanzimatçıları dinsizlikle suçlamıştır. Bkz. H. İnalçık, *a.g.m.*, s. 359.

³ Piotr P. Moiseyev, “Osmanlı İmparatorluğu Tanzimat Döneminde Tarımın ve Köylülüğün Durumu”, *XI. Türk Tarih Kongresi*, C. IV, Ankara 1994, s. 1635-1639.

⁴ Tuncer Baykara, *Osmanlılarda Medeniyet Kavramı ve Ondokuzuncu Yüzyıla Dair Araştırmalar*, Akademi yay., İzmir 1992, s.112.

⁵ Tanzimat Fermanından sonra imparatorluk genelinde yeni vergi rejiminin getirdiği yeniliklere Rumeli ve Anadolu'da değişik tepkiler görülmüştür. Rumeli'de ki kıpırdanış derhal milli-siyasi bir ayaklanma ve milletlerarası siyasetin ilgilendiği bir konu olmuş, halk esaslı içtimai reformlar için harekete geçmiş, milli uyanış ve modernleşme hareketleri gelişmiştir. Anadolu'da ise taşraya hakim ayan ve ağaların gelenekçiliği ile merkezdeki bürokratların modernleşme çabaları arasındaki çatışma devam etmiştir. Bkz. H. İnalçık, “Tanzimat'ın Uygulanması ve Sosyal Tepkileri”, *Osmanlı Toplum Yapısı Üzerine Derleme*, Sebat Ofset Matbaası, Konya 1996, s. 319, 324, 344; Tanzimat'a bağlanan toplumsal hayattaki değişmelerin daha geriye 1838 Balta Limanı Muahedesi'nde götürülmesinin mümkün olduğu da kaydedilmektedir. Değişikliklerin yalnız sınıflar arasında değil yaşayış ve zevklerde de görülmeye başlandığı anlaşılmaktadır. Geniş bilgi için bkz. Mübühâh S. Küttükoğlu, *Osmanlı-İngiliz İktisadi Münasebetleri II, (1838-1850)*, İ.Ü.E.F. yay., İstanbul 1976, s. 110.

defterleri esas alınmıştır⁶. Konumuzu ilgilendiren 1840-1850 arası, hernekadar altı yüz yıllık bir tarih içinde çok az bir yer işgal etse de dönemin farklı özelliği açısından sosyal ve iktisadi yapı ile ilgili bir fikir vermeye çalışılmıştır.

A) Sosyal Yapı

Türkler, Anadolu'ya yerleşmeye başladıklarından itibaren devlet özellikle yeni fethedilmiş sınır bölgelerine Türkmenleri yerleştirmiştir. Yeni gelen Müslüman Türkler, genellikle Hıristiyan köylülerle kaynaşmazlar, kendi köylerinde ayrı otururlardı. Halkı karışık kaynaşan ve eski isimlerini değiştirmemiş olan köyler, Müslüman olmuş eski Bizans köyleriydi⁷. Anadolu'da, Hıristiyan ve Müslümanlar 900 yıl bir arada çok iyi geçinerek yaşamışlar, dinlerini, kültürlerini unutmamışlar bu arada az veya çok birbirlerinden etkilenmişlerdir⁸.

Osmanlı Devleti'nde şehirler, genellikle beş ile yüz arasında ailenin yaşadığı mahallelere bölünmüştür. Bu sayı daha da artabilirdi. En sık karşılaşılan otuz kırk ailenin yaşadığı mahallelerdir. Bir mahallede aynı dinden, mezhepten ve soydan olanlar yaşıyordu. Zamanla bu özelliğin değişmeye başladığı yabancıların da gelip yerleştikleri olurdu⁹. Afyonkarahisar da bu şehirlerden birisi olup burada değişik din ve kültüre sahip insanlar uzun süre bir arada yaşamışlardır. Belgelerden, bu dönemde Afyonkarahisar'da farklı milletlerin bir arada yaşadıkları anlaşılmaktadır. Belgelerde; Müslüman, Nasara¹⁰, İran ahâlisi¹¹, Ermeni¹², Rum¹³, Kıptî¹⁴ gibi ifadeler geçmektedir. Bu gayri-Türk unsurların Osmanlı Devleti'nde bugün dahi en ileri heterojen demokrasilerde azınlıklara nasip olmayan muhtariyet

⁶ Kadı defterleriyle ilgili geniş bilgi için bkz. Mehmet İpşirli, "Sosyal Tarih Kaynağı Olarak Şer'iyye Sicilleri", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat-Fakültesi Tarih Araştırma Merkezi ve Sosyoloji Semineri* (28-29 Mayıs 1990), İstanbul, 1991, s. 157.

⁷ H. İnalçık, "Osmanlı Devletinin Kuruluşu", *İslâm Tarihi Kültür ve Medeniyeti*, C. I, Kitabevi yay., İstanbul 1997, s. 264.

⁸ Mustafa Akdağ, *Türkiye'nin İktisadi ve İçtimai Tarihi (1453-1559)*, C. II, Cem yay., İstanbul 1995, s. 36.

⁹ S. Faroqhi, *a.g.e.*, s. 165-166.

¹⁰ *Afyon Şer'iyye Sicilleri (A.Ş.S.)* 567/68, 327, 334, 343, 345. (H.1260/M.1844).

¹¹ Karahisâr-ı Sâhib'in ticaret yollarının kesiştiği noktada olması sebebiyle pek çok tüccarın özellikle İranlı tüccarların Karahisâr-ı Sâhib'de ticaret yapmak için geldikleri anlaşılmaktadır. *A.Ş.S.*, 567/171, 336; Naci Şahin, *568 Nolu Karahisâr-ı Sahib Şer'iyye Siciline Göre Afyon*, (AKÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Afyon 1998.

¹² *A.Ş.S.*, 567/335; N. Şahin, *a.g.t.*, s. 175, 182.

¹³ N. Şahin, *a.g.t.*, s. 310.

¹⁴ Mehmet Biçici, *569 Nolu Karahisâr-ı Sâhib Şer'iyye Sicili*, AKÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Afyon 1998, s. 17-18.

esaslarını ihtiva eden “millet” sistemi içerisinde yaşadıkları anlaşılmaktadır¹⁵.

Osmanlılar kendisinden önceki Türk Devletleri'nin birikmiş kültürünü, devlet geleneğini ve insan unsurunu devralmışlardır¹⁶. Dolayısıyla Osmanlı şehirlerinin kültür özellikleri kadar önemli fiziki şekilleri de kendilerinden önceki İslam şehirlerinin devamıdır¹⁷. Osmanlı Devleti'nde şehirlerinin oluşumunda imaretlerin ve çarşıların büyük yeri olup, bunlar genellikle bir caminin etrafında oluşturulan medrese, kütüphane, hastane, hamam, aşevi gibi hayır kurumlarıdır. Bunlardan başka bu kurumları finanse etmek için vakıf olarak kurulan han, çarşı, fırın, değirmen, boyahane gibi kuruluşlarda şehrin çekirdeğini oluşturmuştur. Kısaca Osmanlı şehrinin üç temel unsuru cami, çarşı ve medresedir¹⁸.

Afyonkarahisar'da toplumun yapısını anlayabilmek için, öncelikle bu yapının en küçük modeli olan aileyi tanımak ve anlamak gerekmektedir¹⁹. İnsanlık tarihi kadar eski olan aile, tarihin her döneminde korunmaya ve sağlamaştırılmaya çalışılmış bir sosyal yapıdır. Osmanlı örfî hukukundan olan kanunnâmeler; idari, askerî, sosyal ve ekonomik alanlarda değişik bölge ve toplumlara göre düzenleyici hükümler getirmiştir. Ancak gerek Tanzimat Fermanı, Islahat Fermanı, Kanun-i Esasi, gerekse Mecelle ve Meşrutiyet hareketleri, aile ve miras hukuku konusunda kendine özgü düzenlemelere gitmemiş bu konu İslam hukukuna bırakılmıştır²⁰.

Türk toplumunda yeni ev kurmak anlamında kullanılan ‘evlenmek’, maddi ve manevi herhangi bir engeli olmayan kız ve erkek için sosyal bir ihtiyaç dışında, dinî bir vecibe kabul edilmiştir. Osmanlı Devletinde İslam

¹⁵ M. Kemal Öke, “Osmanlı İmparatorluğunda Cemaatler Arası İlişkiler”, *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, S. 16, (Haziran 1986), s. 73.

¹⁶ Ömer Lütfi Barkan, “Türk Hukuk Tarihine Giriş”, *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, S. 14, (Nisan 1986), s. 15; Davut Dursun, “Osmanlı Toplum Yapısı'na Genel bir Bakış”, *İlim ve Sanat*, S. 22, (Kasım-Aralık 1988), s. 43.

¹⁷ Cengiz Orhonlu, *Osmanlı İmparatorluğunda Şehircilik ve Ulaşım Üzerine Araştırmalar*, (Der. Salih Özbaran), E.Ü.E.F. yay., İzmir 1984, s. 2.

¹⁸ Ahmet Tabakoğlu, *Türk İktisat Tarihi*, Dergah yay., İstanbul 1997, s. 151-152.

¹⁹ Geniş bilgi için bkz. Gürsoy Şahin, “Karahisâr-ı Sâhib Aile Yapısı (1840-1850)”, *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. II, S. I, Nisan 2000, Afyon 2000.

²⁰ Rifat Özdemir, “Kırşehir'de Ailenin Sosyo-Ekonomik Yapısı (1880-1906)”, *Aile Yazıları I*, (Der. B. Dikeçligil, A. Çiğdem), Başbakanlık Aile Araştırmaları Kurumu Başkanlığı yay., Ankara 1991 s. 481; Ancak, Barkan'a göre “fikhun muamelat kısmını alakadar eden meselelerle, evlenme, boşanma ve miras usulleri gibi şeriatın en aslî kaynakları tarafından şekilleri sarahatle tâyin edilmiş olan hususları çeşitli yollardan hükümsüz bırakan usuller” Osmanlı döneminde uygulanmıştır. Bkz. Barkan, *Kanunlar*, s. XLV.

tebaası dışında kalan Hıristiyanların evlenmesi de dini bir işlem olarak görülmüş, bu durum 1881 yılına kadar devam etmiştir²¹.

Afyonkarahisar’da devrin hayat şartları sebebi ile özellikle şehirlerde yaşayan gençler, birbirlerinin ailesi ile temas kuramazlardı²². Evlenme ortamını genellikle aileler hazırlamıştır. *Namzedlik*²³, *namzedlik akçesi*²⁴ *ağırlık (başlık parası)* gibi geleneklerin²⁵ bu dönemde de uygulanmaya devam ettiği görülmektedir²⁶. Konuyla ilgili Afyonkarahisar’da rastlanan bir belgede başlık parasının rüşvet hükmünde görüldüğü ve geri istendiği anlaşılmaktadır²⁷.

Evlenme, nikah akdinin yapılması ile olurdu. Nikahın açıklığı esas olduğu için taraflar kadiya müracaat ederler ve rızalarını belirtirlerdi²⁸. Böylece mahkemede yada evlerinde nikah kıyılır bu durum sicillere kaydedilirdi. Evlenecek erkek günün şartlarına göre kıza mehir verirdi²⁹. Bu dönemde Afyonkarahisar’da mehir olarak sıklıkla rastlanan rakamın 125

²¹ Gotthard Jaeschke, “Türk Hukukunda Evlenme Aktinin Şekli”, *Aile Yazıları IV*, Ankara 1991, s. 20-21.

²² Bkz. Lady Montagu, *Türkiye Mektupları (1717-1718)*, (Çev. Aysel Kurutluoğlu), Tercüman 1001 Temel Eser, ş.y-t.y, s. 119-120.

²³ Namzedlik usulü, babanın henüz küçük yaştaki kızını, kendi istediği birisine vermeyi taahhüt etmesi usulü idi. Evlenmede “kalın” (evlenme karşılığı kız babasına verilen mal veya para) adeti yanında kız kaçırma adeti vardır. Dolayısıyla her evlenmede “kalın” verilmezdi. Bkz. M. Eröz, *a.g.m.*, s. 226-227.

²⁴ Namzed olunduğunda kız tarafı belirli miktarda para ve mal alırdı. Bu paraya “*namzedlik akçesi*” denirdi. Namzedlik akçesi uygulamasına Ankara, Çankırı, Kayseri, Konya (XVI. yüzyıl) ve Tokat gibi değişik şehirlerde de rastlanmıştır. Bkz. İlber Ortaylı, “Anadolu’da XVI. Yüzyılda Evlilik İlişkileri Üzerinde Bazı Gözlemler”, *Aile Yazıları I*, Ankara 1991 s. 279; Rifat Özdemir, “Tokat’ta Ailenin Sosyo-Ekonomik Yapısı (1771-1810)”, *Aile Yazıları I*, Ankara 1991, s. 430.

²⁵ Bununla ilgili Harput Sancağı’ndan İstanbul’a “arz-ı ilâm” yazılıp görüş istendiği konuyla ilgili Eylül 1831 tarihinde bir fermân-ı hümayun gönderildiği anlaşılmaktadır. 1838 tarihinde kaydedilen fermanında bölgede şer’i ve örfi hukuka göre 100-250 kuruş arasında alınıp verilen mehire karşılazken, miktarı 800-1500 kuruşu bulan başlık parasının alınıp verilmesi yasaklanmıştır. Bkz. Rifat Özdemir, “Harput ve Çemişkezek’te Askerî Ailelerin Sosyo-Ekonomik Yapısı (1890-1919)”, *Aile Yazıları I*, Ankara 1991, s. 553-554.

²⁶ Bkz. A.Ş.S., 567/39, 132; “Başlık” vermenin kadınları satılan mal durumuna düşürdüğü düşünülmüştür. Ancak “başlık” damat veya ailesi tarafından kızın ailesine yapılan bir “evlilik ödemesi”dir. Söz konusu ödemenin evlenme yolu ile birleşecek ailelerin sosyo-ekonomik statülerini sembolize etme, kız ve erkek aileleri arasında bir ekonomik bağ kurarak evliliğin daha istikrarlı olmasını sağlamak ve kızları yerine gelin alacak bir para sağlamak gibi düşünüleceği belirtilmiştir. Bkz. Nermin Erdentuğ, “Yeryüzünde İnsan Topluluklarında ‘Başlık’”, *Aile Yazıları IV*, Ankara 1991, s. 307; Şerafettin Turan, “Tanzimat Devrinde Evlenme Meselesi”, *Aile Yazıları IV*, Ankara 1991, s. 55-56.

²⁷ A.Ş.S., 567/39.

²⁸ A.Ş.S., 567/28.

²⁹ Ömer Nasuhi Bilmen, “*Hukukî İslâmiye ve Istılahatı Fıkhiyye*” *Kamusu*, Bilmen yay., C. II, İstanbul 1985, s. 199-124.

kuruş olduğu anlaşılmaktadır. Paranın dışında eşya alındığı da görülmektedir³⁰.

Afyonkarahisar'da terekelerde geçen evlerin özelliğinden anlaşılan, ailenin çekirdek aile olduğudur. Anne babaların ve evlenmiş çocukların bir arada yaşadığı hânelere³¹ oldukça az rastlanmıştır. İslamiyet'te teori olarak varolan ve Avrupalılarca da “*Türk kanunlarında bir erkeğin karısından başka dilediği kadar odalık almasını engelleyecek hiçbir hüküm yoktur*”³² gibi bir anlayışa rağmen, pratikte Afyonkarahisar'da aynı anda birden çok eşle evlilik haline oldukça az rastlanmıştır³³. Bu durumun bugüne kadar abartıldığı anlaşılmaktadır³⁴.

İslamiyet'in müsaade etmesine rağmen pek hoş karşılanmayan boşanma hadiselerine bu dönemde de rastlanmıştır. Kadının kocası tarafından boşanması halinde geçimini sağlamaya yetecek miktarda para vermesi (nafaka) gerekmektedir. Afyonkarahisar'daki uygulamalarda nafakanın miktarı 17,5 kuruştan 105 kuruşa kadar değişmekteydi. Vasi ve nazır tayini gibi sosyal güvenlik uygulamaları bu dönemde de devam etmiştir³⁵.

İslâm hukukunda mevcut olan kadının malvarlığının erkeğin malvarlığından ayrılığı prensibi³⁶ belgelerden anlaşıldığına göre bu dönemde

³⁰ A.Ş.S., 567/28,93; ayrıca bkz. Gürsoy Şahin, “Karahisâr-ı Sâhib Aile Yapısı (1840-1850)”, *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. II, S. I, Nisan 2000, Afyon 2000.

³¹ Osmanlı ailesinde nüfus genel olarak hane başına 5 olarak kabul edilmiştir. Bkz. Nejat Göğünç, “Hâne Deyimi Hakkında”, *Tarih Dergisi*, İ.Ü.E.F. yay., İstanbul 1979, S. 32, s. 331-348; H. İnalçık, *438 numaralı Muhasebe-i Vilayet-i Anadolu Defteri (937/1530)*, C. I, BOA yay., Ankara 1993, s. 1-2.

³² Ogier Ghiselin De Busbecq, *Türkiye'yi Böyle Gördüm*, (Haz. Aysel Kurutluoğlu), Tercüman 1001 Temel Eser. ş.y-t.y., s. 110.

³³ Bu konuda örnekler için bkz. Mehmet Biçici, *569 Nolu Karahisâr-ı Sâhib Şer'iyye Sicili*, (AKÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Afyon 1998, s. 45, 330; A.Ş.S., 571/21, 51, 52, 69, 105; ancak eşi vefat ettikten sonra ikinci ve üçüncü eşlerle evlenenler bulunmaktadır. Bkz. A.Ş.S., 569/181, 275, 346, 374; A.Ş.S., 571/41, 51; yine eşi vefat ettikten sonra evlenmeyenlerin bulunduğu da görülmektedir. Bkz. A.Ş.S., 569/209, 214; A.Ş.S., 571/42, 47, 97, 129, 140.

³⁴ Suraya Faroqî, *Osmanlı Kültürü ve Gündelik Yaşam*, (çev. Elif Kılıç), Tarih Vakfı Yurt yay., İstanbul 1998, s. 116-117.

³⁵ A.Ş.S., 567/157, 196.

³⁶ Salih Akdemir, “Tarih Boyunca ve Kuran-ı Kerim'de Kadın”, *Türk Yurdu*, C. XI, S. 47, (Temmuz 1991), s. 28; Devlet memuriyetinde önemli görevler yapan kimseler zamanla padişahın gözünden düşüp cezalandırıldıklarında sahip oldukları mallar müsadere edilirdi. Fakat kadınların mücevheratı, mehrine karışılmazdı. Bu da kadının malının kocasının malından ayrı olduğunu göstermektedir; Dilaver Cebeci, “Tanzimat Dönemi İstanbul'unda Aile Hayatı ve Kadınlık”, *Türk Yurdu*, C. XII, S. 53, (Ocak 1992), s. 41; Sevdâ Ergenekon, “İlk Devir İslam Cemiyetinde Kadının Sosyal Mevkii Rolü”, *Türk Yurdu*, C. IX, S. 16, (Mayıs 1988), s. 21.

Afyonkarahisar’da da uygulanmıştır³⁷. Ayrıca kadınların evlenirken çeyiz olarak getirdiği mal ve eşyalar kadınının kendi malı kabul edilmiş ve buna göre kaydedilmiştir.

Ailelerin bir arada yaşamasından belirli sosyal gruplar ve sınıflar ortaya çıkmıştır. Bu anlamda sınıflaşma tarihin ilk devirlerinden günümüze kadar devam etmiş bir hadisedir. Geçmişten günümüze değin sınıfsız bir toplum efsane ve hayal olarak kalmıştır. İlkel veya çağdaş bütün toplumlarda farklı sosyal tabakalar ve sınıflar, mevcut olmuştur³⁸. Bu anlamda Osmanlı toplumunda da sınıflaşmadan bahsedilebilir. Ancak bu tabakalaşma bir sınıfın diğer sınıf üzerinde hakimiyet kurması şeklinde tezahür etmemiştir. Türk tarihinde farklı sınıflar ve meslek grupları birbirlerine bağlı, birbirlerini tamamlayan meslekler şeklinde idi³⁹.

Bu dönemde Afyonkarahisar’da belgelerde aile içinde zikredilen bir grup da *cariyeler* ve *gulamlar*dır. Osmanlı devletinde harplerde esir edilen veya para ile satın alınan erkeklere “*köle*”, kadın ve kızlara ise “*cariye*” deniliyordu. Cariyelere “*halayık*”da denilirdi Cariyeler esir tacirleri tarafından genellikle küçük yaşlarda değişik ülkelerden getirilirdi. Bu milletlerin hepsinin değişik özellikleri bulunmakta idi⁴⁰.

Kökleri oldukça eskiye giden cariyelik, XIX. yüzyılın sonlarına kadar devam etmiştir⁴¹. Cariyeler de köleler gibi alınıp satılabiliyordu. Afyonkarahisar’da bu dönemde evlerde cariyeler bulunmakta kabiliyetlerine göre yetiştirilmekte idi. Cariye, gulam gibi ifâdeler XVII. ve XVIII. yüzyıllara ait kadı defterlerinde daha sık geçerken⁴² XIX. yüzyıl ortalarında

³⁷ A.Ş.S., 567/4, 45, 67, 85, 90, 159, 212, 232, 279.

³⁸ Mustafa E. Erkal, *Sosyoloji (Toplum Bilim)*, İstanbul 1997, s. 201.

³⁹ M. E. Erkal, *a.g.e.*, s. 222; Terim olarak sınıflaşma “bir toplumda eşit durumdaki aileler grubunun birleşimidir” şeklinde tanımlanmaktadır. Bu tanımda temel ilke, fertlerin içinde yaşadıkları toplumda işgal ettikleri mevkilere göre sıralanmalarıdır. Sınıfı belirleyen aynı statüde olan fertlerin bir arada bulunmasıdır. İşçiler, toplumda tutmuş oldukları yerin aynı olması nedeniyle bir sınıf teşkil ederler. Bu duruma göre sınıf: Aynı statüde bulunan fertlerin meydana getirdiği sıralanmaları gösteren soyut kategorilerdir. Bkz. Orhan Türkdoğan, *Türk Tarihinin Sosyolojisi*, Hasret yay., Ankara (t.y.), s. 84.

⁴⁰ Necabet İranlı, hizmetkarlık Rum, işvebazlık Berber, hazinekarlık Habeş, açıcılık Nobe, mürebbilik Ermenilere mahsus özelliklerden idi. Bunların dışında Türkler güzel yüzlü, Rumlar güzel vücutlu, Hicazlılar güzel gözlü, Hata ve İranlılar güzel saçlı, Yemenliler ince belli olurlardı. Osmanlı Devleti’nin son zamanlardaki cariyeler Çerkez ve Gürcü idiler. Bunların yanında Sûdan’dan getirilen siyahi cariyelerde bulunmakta idi. Bkz. M. Z. Pakalın, “Cariye”, *a.g.e.*, C. I, s. 259-260.

⁴¹ Hatta saltanatın kaldırılmasına kadar Osmanlı sarayında cariye bulunmuştur. Bu tür uygulamalar Cumhuriyetin ilan edilmesiyle tamamen ortadan kaldırılmıştır. Bkz. M. Z. Pakalın, *a.g.e.*, s. 260.

⁴² A.Ş.S., 532/47. (H.1130/M.1714)

nispeten azaldığı fakat devam ettiği⁴³ bazılarının da azat edildiği anlaşılmaktadır⁴⁴.

Bir mal sahibi nasıl malında istediği tasarrufta bulunursa cariye ve kölelerin sahipleri de aynı tasarrufta bulunabilirlerdi. Cariye ve köleler alınıp satılabilir ayrıca istenildiği takdirde hediye edilebilirdi. Bu uygulamalarda kadın veya erkek fark etmezdi⁴⁵.

Cariyelerin fiyatları özelliklerine ve marifetlerine göre değişmekteydi. Bir belgede zenciye cariyenin fiyatı 550 kuruş iken⁴⁶ başka belgelerde zenciye cariyelerin fiyatları 1000 kuruştan⁴⁷, 2000 kuruşa kadar değişmekteydi⁴⁸. Gulamların değerleri ise ekonomik hayatta iş gücü olarak kullanılmalarından dolayı olsa gerek cariyelere göre daha fazla idi. Bir belgede 2 adet zenci gulama 6000 kuruş fiyat biçildiği anlaşılmaktadır⁴⁹.

Cariyelerin yiyecek ve giyecek bakımından evin hanımından pek farkı yoktu. Genellikle iyi muamele görürlerdi. Bazen köleler gibi cariyeler de efendileri tarafından azat edilmişlerdir. Bu durum İslamiyet tarafından da tavsiye edilmiştir. Ancak cariyelerin azat edildikten sonra sahiplerinin yanından ayrılmadıkları da görülmektedir. Hatta bu kişilerden mal mülk sahibi olanları da bulunabilmekte idi. Bir belgede “*Afyonkarahisar’da Işıklar Karyesi ahâlîsinden Halil oğlu Hüseyin isimli kişi ile Hâce Hanım’ın âzâdlu zenciye câriyesi Abdullâh kızı Hadîce Hâtun’un vekîli olan Hacı Mehmed oğlu Hacı İbrâhim Efendi, Cansız Mahallesi’nde bulunan tahtânî iki bâb oda ve bir mikdâr havlu ve sokak kapısını müştemil bir bâb mülk menzili Hadîce Hâtun’a 170 guruşa*” satıldığı anlaşılmaktadır⁵⁰. Azatlı bir cariyenin kendi parası bulunduğu ve kendisi için mülk satın aldığı görülmektedir.

Osmanlı tarihinde esir ticaretinin, dolayısıyla cariyeliğin kaldırılmasına yönelik çabalar XIX. yüzyıl ortalarında başlamıştır. Bu konuya ait ilk belge 27 Ocak 1847 (9 Safer 1263) tarihlidir⁵¹.

⁴³ A.Ş.S., 567/108, 117, 161.

⁴⁴ A.Ş.S., 574/226 (H.1264/M.1848)

⁴⁵ A.Ş.S., 567/108.

⁴⁶ M. Biçici, *a.g.t.*, s. 4-6.

⁴⁷ A.Ş.S., 573/118; A.Ş.S., 571/161; M. Biçici, *a.g.t.*, s. 54-62, 248-250.

⁴⁸ A.Ş.S., 573/117.

⁴⁹ M. Biçici, *a.g.t.*, s. 69-71.

⁵⁰ A.Ş.S., 574/226.

⁵¹ Bu tarihte Bağdat valiliğine yazılan emirde, Afrika kıtasında esir ticareti yasaklanmaktadır. Ancak, Mustafa Reşit Paşa tarafından 28 Kasım 1849 tarihinde Trablusgarb, Libya valiliğine gönderilen yazıdan, bunun pek tatbik edilmediği anlaşılmaktadır. Çünkü bu yazıda, esir ticareti esnasında esirlere insanca muamele yapılması isteniyor. Konu ile ilgili sadrazam Mustafa Naili Paşa, 14 Şubat 1853 tarihinde Irak, Hicaz ordu komutanları ile Bağdat valisine, içteki esir alımlarının gizli tutulması, memleketlere zenci köle taşınmaması

Afyonkarahisar’da cariyeliğin Tanzimat’ın ilk yıllarında de devam ettiği görülmektedir. Fakat XIX. yüzyıl sonlarından itibaren cariyeye, köle gibi ifadelerin kayıtlarda daha az geçmeye başladığı görülmektedir. Bu dönemde azda olsa bahsi geçen cariyeler eskilerin bakiyeleri değildir. Ancak XIX. yüzyılın sonlarında kadı defterlerinde cariyeye ifadesine daha az rastlanmaktadır. Bu dönemden sonra cariyeye, köle gibi ifadeler yerine Köle oğlu gibi ifadeler kullanılmıştır⁵².

Toplumdaki insanların sosyal statüleri ve daha birçok özellikleri ile ilgili önemli ipuçları vermesi bakımından Afyonkarahisar’daki lakaplar ile ilgili bilgi vermek yerinde olacaktır. Toplumda kullanılan lakap ve takma isimlerin sosyal ve psikolojik bir takım özellikleri ve rolleri gösterdiği bilinmektedir. Unvan ve lakaplar; mesleklere göre, fiziki özelliklere göre, karakter özelliği, yer adlarına göre, aşiret ve etnik yapıya göre, tarihi kahramanlık, sülalenin soy büyüklerine göre ve dini özelliklerine göre kişilere verilmekte olup bu lakaplar toplumun yapısını göstermesi açısından önemli birer malzeme niteliğindedir (Bkz. Tablo 1).

Tablo 1. XIX. Yüzyıl Ortalarında Afyonkarahisar’da Kullanılan Lakaplar

Acem oğlu Abdurrahmân	Akharımlı Soyтары oğlu İsmail	Birtıl oğlu Hacı Süleyman
Zırdeli oğlu İbrahim	Arab oğlu İbrâhîm	Atlıhisârlı Hayta İsmail
Atsızlılı Ali	Azman oğlu Ca’fer Ağa	Bazlarlı Topal zevcesi
Burgulu Cavcav oğlu Hasan	Akharımlı Mihli oğlu Hüseyn	Bolvadinli Deli Ömer oğlu Resul
Bıcık oğlu Hasan	Burnu Karyeli oğlu Hüseyn	Cici Hacı oğlu Mustafa
Çakaloğlu Mehmet	Çengel oğlu Halîl	Çete Hasan
Çonto oğlu Mustafa	Dalyan oğlu Osmân	Arab oğlu
Deli Ahmed oğlu Mustafa	Deli Tahir	Delibaşı Yahyâ

emredilmektedir. Bu konuda bir dış baskı olduğu, buna karşı içte yönetici ve memurların gevşek davrandıklarını düşündürmektedir. Cariyeliğin kaldırılması ile ilgili baskının sürekli Batıdan geldiği düşünülebileceği gibi bazı yazarlara göre Padişah Abdülmecid Avrupa’ya hoş görünebilmek için esir ticareti yasaklanmıştır. Ancak bu kararların kağıt üzerinde kaldığı anlaşılmaktadır. Bkz. Şefika Kurnaz, *Cumhuriyet Öncesinde Türk Kadını (1839-1923)*, Başbakanlık Aile Araştırmaları Kurumu Başkanlığı yay., Ankara 1991, s. 30-32.

⁵² A.Ş.S., 618/54, 86.

Delikanlı oğlu Mehmed	Deveci oğlu Mahmûd	Emir Süleyman
Eşekçekmez oğlu	Gâzî oğlu Molla Mehmed	Genelili Mustafa
Gül Halil	Hacı Ramazan oğlu Hasan	Hatîb oğlu Ömer
Kirli oğlu Ali	Irgad Tekyeli Hüseyin	Kör İbrâhim
Körbekir oğlu Şâkir	Karamanlı Hasan	Kelkızı oğlu Hüseyin
Kürt oğlu Ali	Kırık oğlu Halîl	Koca Budak oğlu
Mahmudlu Yörük oğlu	Kötek oğlu Halil	Kurt oğlu Derviş
Patrik oğlu Abdullâh Ağa	Kürtlerli Ayvaz oğlu Ahmed	Macar Ağa
Saka Süleyman	Mısırlı Ali	Sağırın Hasan
Sarı oğlu Mehmed Ali	Pepe-oğlu Merkebcî	Sarıbaşoğlu
Sipâhî oğlu Ebûbekir	Sakat oğlu Mehmed	Sarı Mustafa
Solumaz oğlu Osman	Satılmış oğlu Veliyyüddin	Seyis Ali
Şuhud Kasabalı Veli	Sirozlu oğlu Ahmet	Siyâhî Alemdâr oğlu
Turunçzâde Halil Ağa	Şatır Osman	Şeytancı Ahmed
Türkoğlu Osman	Terletir oğlu Ali	Topçu Osmân
Yürekyırtan	Türkmen Ahmed	Türkmen Sefer
	Uzun Ahmed	Yörük Yakub oğlu Ali

A.Ş.S., 567/40, 69, 91, 168, 336, 353; A.Ş.S., 573/52, 109; A.Ş.S., 571/20.

Osmanlı toplumunda din değiştirme olayına da zaman zaman rastlanmıştır. Bu dönemde Afyonkarahisar’da Hıristiyan olup daha sonra Müslümanlığı kabul edenlerin bulunduğunu “*Hacı Mahmûd Mahallesi’nde sâkine mühtediye Abdullah kızı Nâzike*” ifadesinden anlaşılmaktadır⁵³. Bu

⁵³ A.Ş.S., 567/255; Mühtedî, Hıristiyan olup da (hidayete erişen) İslam dinini kabul eden kişiye denilmektedir. Bkz. Ferit Devellioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat*, Ankara 1996, s. 715) olanların babalarının isimleri şahsa hürmetten dolayı Abdullah olarak zikredilmiştir.

arada yine dikkat çeken bir nokta Hıristiyan evlerinde seccade bulunmasıdır⁵⁴ ki bu seccadeleri evlerine misafir olarak gelen Müslüman komşuları için bulundurmuş olmalıdırlar.

B) Ekonomik Yapı

Osmanlı Devletinde insanlar toprağa bağlı bir hayat yaşadıkları için kırsal kesimde yaşayan insanların sayısı şehirde yaşayanlara göre daha çoktu. Osmanlı toplumunda aile-hâne⁵⁵ sosyal düzenin temeli olduğu gibi, iktisadi yapının ve tarım ekonomisinin de temel hücreleridir. Bu aynı zamanda devlet gelirlerini garanti eden bir kurumdur. Devlet Hıristiyan'lardan alınan toprakların kamu malı sayılıp devletin elinde tutulmasını XVI. yüzyılın sonlarına değin değişmez bir anayasa kuralı gibi uygulamıştır⁵⁶.

Osmanlı Devleti, tarım ekonomisi ve sosyal düzenini devam ettirebilmek ve gelirlerini düzenli alabilmek için çift-hane sistemini yani ailenin bir çift öküzü ile hasat edebileceği alanı dikkate almış bu sebeple köylü ailesinin bütünlüğünün korunmasına azami dikkat etmiştir. Bunun için sürekli kontrol ve teftiş yapmış, vakıf ve emlak sahiplerinin veya devlet sorumlularının köylü emeğini sömürmesine karşı kanunlar yapılmıştır. Bu sebeplerden, Osmanlı İmparatorluğunu “Köylü Ailesinin İmparatorluğu”⁵⁷ diye tarif etmek yanlış olmaz. Ancak Osmanlı Devleti'ndeki köylüler Avrupa'daki köle (serf) tabir edilen köylülerden farklı idiler⁵⁸.

Bu düzende genel olarak köylü ailesi, koca, kadın ve çocuklar, çoğu zaman ise evlenmiş oğullarla torunlardan oluşur. Koca, aile işletmesinin son söz sahibidir. Ekonomik örgüte o hakimdir. Devlet vergi mükellefi olarak onu tanır. Toplumumuzda günümüzde kırsal kesimlerde halen devam eden ataerkil aile tipinin tarihi geçmişi bu yapıya dayanmaktadır⁵⁹.

Ülkenin her yerinde olduğu gibi Afyonkarahisar'daki insanlar da kendi kendilerine yetmeye çalışıyorlardı. Gıdalarını yetiştirdikleri hayvanlarından ve ekip biçtikleri tarlalardan elde ediyorlardı. Yörede yetiştirilen ürünler genel olarak karasal iklim ürünleri olan tahıllar ve yörenin farklı özelliği olarak haşhaştır⁶⁰. Hayvanlardan ise aygır, merkep,

⁵⁴ A.Ş.S., 567/261, 336; A.Ş.S., 572/15 (H.1263/M.); A.Ş.S., 573/135 (H.1263/M.).

⁵⁵ Hane kelimesi “ev, bina, ikametgâh, aile, hanım” gibi türlü anlamlar taşımakta olup, Osmanlı tarihçileri arasında mahiyeti tartışılan bir deyimdir. Osmanlı Kanunnâmelerinde *hâne*, ev anlamında yada birer vergi matrahı teşkil eden birim anlamında kullanılmıştır. Bkz. N. Göğünç, *a.g.m.*, s. 331-348.

⁵⁶ M. Akdağ, *a.g.e.*, C. II, s. 80.

⁵⁷ H. İnalçık, “Köy, Köylü ve İmparatorluk”, *V. Milletlerarası Türkiye Sosyal ve İktisat Tarihi Kongresi*, (İstanbul, 21-25 Ağustos 1989), TTK yay., Ankara 1990, s. 1-3.

⁵⁸ Ö.L. Barkan, *a.g.m.*, (VIII), S. 22, (Aralık 1986), s. 25-26.

⁵⁹ H. İnalçık, *a.g.m.*, s. 84.

⁶⁰ A.Ş.S., 567/72, 85, 86, 98, 109, 116, 144; A.Ş.S., 573/186; A.Ş.S., 574/21, 26.

katır, tay, camus ineği, camus danası, camus tosunu, malak, kara sığır, inek, tosun, düve, ayrıca küçükbaş hayvan olarak oğlak, keçi ve koyun gibi bir çok çeşidin yetiştirildiği görülmektedir⁶¹.

Ziraatın dışında özellikle ticaretin Afyonkarahisar'da özel bir yeri olduğu bilinmektedir. XVI. yüzyılın sonlarına doğru şehirde iki bedesten, beş han, 800'e yakın dükkan, bir boyahane ve bir mum imalat hanesi vardı. XVII. yüzyıl ortalarında şehirde on dokuz han, 2048 dükkan bulunuyordu ve özellikle dericilik çok gelişmişti. 1761 tarihinde ise şehirde her türlü malın satıldığı dört Pazar yeri vardı ve nispeten canlı bir ticaret yapıyordu. Özellikle Uzun Çarşı'nın, ticaretin merkezi olduğu anlaşılmaktadır. Afyonkarahisar'ın önemli bir ulaşım merkezi olması İç Anadolu'yu Ege ve Marmara kıyılarına ulaştıran kavşak noktasında bulunması, ticaretin gelişmesinde önemli rol oynamıştır⁶².

Afyonkarahisar'ın ticaret yollarının kesiştiği noktada olması sebebiyle, özellikle İranlı tüccarların XIX. yüzyılın ortalarında yoğun bir şekilde ticaret yapmak için buraya geldiği anlaşılmaktadır⁶³. Ticaret için Afyonkarahisar'ın bulunduğu sırada vefat eden ve yakınları bulunamayan kişilerin varsa malları, mülkî idareciler tarafından tespit edilip devlet hazinesine gelir olarak kaydedilirdi⁶⁴.

Osmanlı ülkesinde üretilen ürünler haksız rekabete sebep olacak şekilde Avrupa'ya götürülmekte idi⁶⁵. Bütün bunlar Osmanlı ülkesindeki ticaretin büyük ölçüde yabancı tüccarların eline geçmesine, makine imali ürünlerin ithaline, yerli tezgahların yavaş yavaş kapanmasına, yerli mahsullerin daha fazla ücret veren yabancılara satılması ve memlekette zaman zaman kıtlık tehlikesi baş göstermesine sebep olmuştur⁶⁶.

Belgelerden, XVIII. yüzyılın başlarında Avrupa menşeli eşyaların Afyonkarahisar'da kullanılmadığı anlaşılırken bu durum XIX. yüzyıldan itibaren değişmeye başlamıştır. Bu dönemde kullanılan eşyaların bir çoğunun dünyanın değişik bölgelerinden getirildiği anlaşılmaktadır. Bu eşyalar arasında Amerikan bezi, Kıbrıs ihramı, Selanik havlusu, Frenk işi patisse, Felemenk ipliği, İngiliz kumaşları, Rusya'dan nefe kürk, Hama kuşağı, Halep şalvarı, Şam alacası, Diyarbakır alacası, Gördes seccadesi,

⁶¹ A.Ş.S., 571/1.

⁶² Feridun Emecen, "Afyonkarahisar", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. I, TDV yay., İstanbul 1988, s. 444.

⁶³ A.Ş.S., 567/171.

⁶⁴ A.Ş.S., 567/62, 74, 135, 149, 169, 170, 190, 218; M. Biçici, *a.g.t.*, s. 14, 91-93; A.Ş.S., 567/17, 24, 34, 90.

⁶⁵ Musa Çadırcı, *Tanzimat Döneminde Anadolu Kentleri'nin Sosyal ve Ekonomik Yapısı*, Ankara 1997, s. 7-8.

⁶⁶ Bkz. M. S. Kütükoğlu, *a.g.e.*, C. II, s. 109.

Bursa kumaşları, Üsküdar çemberi vs. çeşitleri bulunmaktadır⁶⁷. Osmanlı pazarına XVIII. ve XIX. yüzyıldan itibaren giren Avrupa kumaşları, Anadolu kumaşlarının yanında kullanılmaya başlanmıştır⁶⁸. Bu eşyalar arasında İngiltere'den kadife ve pamuklu, Hindistan'dan ipekli, Rusya'dan kürk cinsi eşyaların getirildiği⁶⁹ ve Avrupa'da üretilen eşyaların çoğunun gayrimüslim ve malî durumu iyi olan insanlar tarafından kullanıldığı görülmektedir. Bu yüzyıllarda Anadolu'yu istila eden "İngiliz pamukluları" bu dönemde Afyonkarahisar'da çok azda olsa kullanılmaya devam edilmiştir⁷⁰.

Müslüman bir tüccârın mal varlığı 6526 kuruş iken Hıristiyan bir tüccârın mal varlığı 10180 kuruştur. Hıristiyan tüccârın sattığı eşyaların kalite olarak yüksek ve çeşitli olduğu görülmektedir⁷¹.

XIX. yüzyıla gelindiğinde Osmanlı ülkesinde tarım ve hayvancılık geleneksel yöntemlerle yapılıyordu. Kullanılan eşyalar el aletlerinden öteye geçememiştir. Afyonkarahisar'da iktisadi faaliyetler sırasında halkın kullandığı eşyalar çok fazla değişiklik göstermemektedir. Kullanılan aletler arasında; afyon çapası bıçağı, ay demiri, balta, bel, burgu, çekiç, demir kösük çapa, dişgen, İki yüzlü balta, kağrı takımı, kazan, kazma, Kepenek, keser, saban, çapa, balta, sefre, testere, tırpan bulunmakta idi. Bu tarihlerde yaygın olarak yapılan meslek grupları da oldukça çeşitlilik göstermekteydi.

Tablo 2. XIX. Yüzyıl Ortalarında Afyonkarahisar'da Meslek Gurupları

Abacı	Ağdacı	Ahçı	Arabacı	Attar	Bağcıvan
Bağcıvan	Bakırcı	Bakkal	Barutçu	Berber	Bezzâz
Bıçakçı	Bileyci	Boyacı	Camcı	Cerrah	Çerci
Çıkrıkçı	Çilingir	Çizmeci	Çömlekçi	Debbağ	Değirmenci
Dellâk	Dellal	Derici	Destgah	Dikici	Duvarcı
Dizdar	Duhâncı	Düğmeci	Dülger	Enfiyeci	Eskici
Ekmekçi	Gazzâz	Göncü	Habbâz	Haffâf	Hallaç
Hamal	Hamamcı	Harççı	Hekim	Helvacı	Hokkacı

⁶⁷ Bkz. A.Ş.S., 567/12, 90, 91, 159, 162, 165, 217, 247, 336, 346; A.Ş.S., 571/1; A.Ş.S., 572/4, 35, 55 ve 574/1, 75.

⁶⁸ M. Çadırcı, *a.g.e.*, s. 9.

⁶⁹ M. Çadırcı, *a.g.e.*, s. 9.

⁷⁰ A.Ş.S., 571/69, 161; İngiliz Pamuklularının Osmanlı Pazarını İstilasını İle İlgili Geniş Bilgi İçin bkz. H. İnalçık, *Toplum ve Ekonomi*, s. 303 vd.; M. S. Kütükoğlu, *a.g.e.*, C. II, s. 130.

⁷¹ Müslüman tüccârın ticaret eşyaları ile ilgili bkz. A.Ş.S., 567/217; Hıristiyan tüccârın ticaret eşyaları ile ilgili bkz. A.Ş.S., 567/346.

İğneci	İmam	Kadayıfçı	Kağnıcı	Kahveci	Kalaycı
Kaltakçı	Kandilci	Kasap	Kâtip	Kavukçu	Kaymakçı
Kazgancı	Kebapçı	Keçeci	Kerpiççi	Ketenci	Kılınçcı
Kitapçı	Kundakçı	Kuyumcu	Kürkçü	Leblebici	Manav
Matrakçı	Mesci	Mumcu	Muytâp	Mücellid	Müezzin
Mürekkepçi	Nalçacı	Nalbant	Pabuççu	Saatçi	Sandıkçı
Sarraç	Semerci	Sünnetçi	Tarakçı	Demirci	Terzi
Tiftikçi	Turşucu	Tüfekçi	Türbedar	Üzengici	Yağcı
Yapıcı	Yemenici	Yorgancı	Yüzükçü		

A.Ş.S., 571/20; A.Ş.S., 573/52; N. Şahin, *a.g.t.*, s. 182-274; M. Biçici, *a.g.t.*, s. 36-366.

Tablodan da anlaşılacağı üzere incelenen dönemde şehirde çok çeşitli meslekler icra edilmiştir⁷².

Afyonkarahisar'da insanların vefatından sonra geriye bıraktıkları terekelere bakıldığında⁷³ Türk-Müslüman halk ile gayri-müslimlerin ekonomik güçlerini kıyaslamak imkanı ortaya çıkacaktır. Bu tarihlerde Müslüman bir erkeğin toplam 8030 kuruşu varken, Hristiyan bir erkeğin toplam terekesi 4011,5 kuruştur. Fakat dikkati çeken bir nokta gayrimüslimin eşyaları arasında Avrupa menşeli ürünler önemli bir yer tuttuğu buna karşılık Müslüman'ların mal varlığının daha çok ziraat ürünleri ve hayvansal ürünlere dayanmaktaydı. Yine örnek olarak seçilen bir belgede Müslüman bir kadının toplam 1238 kuruşluk malı varken, Hristiyan bir kadınının toplam 286 kuruşluk malı vardır.

Yine bu tarihlerde Afyonkarahisar'ın merkezinde yaşayan Hüseyin kızı Ayşe Hatun'un 4545 kuruşluk terekesi kadınlar arasında en yüksek tereke iken⁷⁴, İsmail oğlu Manav Hüseyin Ağa'nın 10.373 kuruşluk tereke ile Müslümanlar arasında en yüksek malvarlığına sahip kişidir⁷⁵. Buna karşılık gayrimüslim İstefan kızı Sünbül'ün toplam serveti 308 kuruş iken⁷⁶, Artin oğlu Kassabbaşıoğlu Manok'un toplam serveti 23.537 kuruş buna karşılık net serveti 7658,5 kuruştur⁷⁷. En yüksek servete sahip olan kişi Bezzâz ve

⁷² Anlamları bilinmeyen kelimeler için Bkz. Ferit Devellioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat*, Aydın yay., Ankara 1996.

⁷³ A.Ş.S., 567/91, 355, 356, 358.

⁷⁴ A.Ş.S., 567/102.

⁷⁵ A.Ş.S., 567/109.

⁷⁶ A.Ş.S., 567/118.

⁷⁷ A.Ş.S., 567/89.

bohçacılık şirketi ortağı Serkiz'dir ki toplam 11.446 kuruşluk mal varlığı vardır⁷⁸. Hernekadar bu bilgilerden genelleme yapmak zor olsa da rakamlardan anlaşılacağı üzere Hıristiyanların hayat standardı ve kişi başına düşen geliri Müslümanların hayat standardı ve gelirlerinden daha yüksektir

SONUÇ

Osmanlı klasik dönem aile yapısı ve geleneklerin hemen hepsinin Tanzimat Fermanı'nın ilanını takip eden ilk yıllarda Afyonkarahisar'da devam ettiği görülmektedir. Hatta Türk aile yapısının ve geleneklerin ne denli güçlü olduğu, günümüze kadar devam etmesinden de anlamak mümkündür. Tanzimat Fermanı'nın ilanından sonra özellikle ilk yıllarda Afyonkarahisar aile yapısını ve sosyal hayatını değiştirmedeği görülmektedir.

Ancak şunu da belirtmek gerekir ki Tanzimat Fermanının ilan edilmesinden önce, toplum hayatında başlayan değişme bu dönemde bir süreç halinde devam etmiştir. Bu dönemde Afyonkarahisar'da sosyal yapıda göze çarpan en önemli özellik toplum hayatındaki ikiliktir. Sosyal hayata yeni giren özelliklerle eskiden beri devam eden özellikler bir arada bulunmuştur.

Bu dönemde günlük hayatta eskiden giyilen kıyafetlerin yanında özellikle Sultan Mahmud döneminden itibaren başlayan yenileşmenin de etkisiyle değişiklik kıyafetlerin kullanıldığı anlaşılmaktadır. Terekelerden anlaşıldığına göre erkek giyiminde kavuk ve sarık gibi eşyalarının kullanım sıklığı azalırken, pantolon ve fes gibi giyim eşyaları, geleneksel kıyafetlerin yanında yerini almıştır.

Bu arada XIX. yüzyılda Osmanlı Pazarını ele geçiren "İngiliz Pamukluları" Afyonkarahisar'da azda olsa kullanılmıştır. Gayrimüslimlerin eşyalarının Müslümanların mallarından fazla olduğu anlaşılmaktadır. Cârîye, köle gibi unsurların bu dönemde ticaretinin yasaklanmasına rağmen varlıklarını devam ettirdikleri kayıtlardan görülmektedir. Kıyafetlerin değişmesi ve cârîyelerin azalması dışında toplumda çok fazla değişiklik görülmemiş, mutfak aletleri, ev yaşantısı eskiden olduğu gibi devam etmiştir. Bu husus Tanzimat'ın getirdiği değişikliklerin hemen kendisini hissettirmedeğini göstermektedir.

⁷⁸ A.Ş.S., 567/91.